

Художньо-стилістичні особливості традиційної вишивки Чернігівщини

Анотація. У статті досліджуються художньо-стилістичні особливості традиційної вишивки різних районів Чернігівської області, а саме: вишивальні техніки, орнаменти і мотиви, семантика образів, особливості композиції та колориту. Розглядаються можливості їхнього переосмислення та втілення в сучасних продуктах.

Ключові слова: вишивка Чернігівщини, вишивальні техніки, орнамент, семантика, колорит, композиція.

Abstract. The article describes the artistic and stylistic features of traditional embroidery from different districts of the Chernihiv Region, namely: embroidery techniques, ornaments and motifs, semantics, features of composition and coloring. Possibilities of its rethinking and embodiment in modern creative projects are considered.

Keywords: embroidery from the Chernihiv Region of Ukraine, embroidery techniques, ornament, semantics, coloring, composition.

Постановка проблеми. Українська народна вишивка – один з найвідоміших у світі і найулюбленіших в Україні вид рукоділля і декоративно-ужиткового мистецтва, особлива галузь художньої творчості. У вишивці яскраво і повно розкривається душа народу, його естетичне осмислення навколишньої дійсності, прагнення до прекрасного, почуття композиційної рівноваги, ритму у побудові орнаментів, гармонії колірних поєднань, закодоване у знаках і символах світорозуміння.

У процесі історичного та культурного розвитку в кожній місцевості утворились характерні орнаментальні мотиви і композиції, найбільш поширена колірна гама, специфічні техніки виконання. Вишивка Чернігівщини за свою самобутність заслужено посідає одне з найпочесніших місць з-посеред мистецьких надбань інших регіонів України. Нашим обов'язком є дослідження і збереження культурної спадщини попередніх поколінь своїх земляків задля збереження і примноження власної ідентичності.

Народна символіка, традиційні візерунки і колірні схеми наразі є надзвичайно популярним і використовуються не лише в сучасній вишивці, а й у багатьох інших сферах творчої діяльності. Знання і розуміння художньо-стилістичних особливостей вишивки рідного регіону є актуальним і важливим для достовірного їх відтворення в сучасних творах, для того, щоб не втратити істинні глибокі народні традиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш знаною дослідницею історії і традицій української вишивки є доктор мистецтвознавства, академік Національної академії мистецтв України Т. Кара-Васильєва, яка присвятила цій справі чимало своїх наукових праць [4].

Найбільш відомою дослідницею вишивки Чернігівщини є В. Зайченко – етнограф, мистецтвознавець, майстриня художньої вишивки, співробітниця Чернігівського історичного музею. Нею підготовлено низку монографій і каталогів [1; 2; 3], де досліджено об'єкти, матеріали, техніки, орнаменти, семантика, історія вишивки різних районів Чернігівської області.

На Чернігівщині плідно працювали і працюють зараз у традиціях народної чернігівської вишивки такі майстрині, як І. Григоренко (пом. 2006 р.), Н. Черняк, Л. Лейначук, Н. Верхочуб (пом. у 1987 р.), Н. Гачегова, О. Костюченко (м. Чернігів), В. Кейдун (м. Новгород-Сіверський), К. Карашук (м. Прилуки). Творчо переосмисливши художню спадщину минулого, ці майстрині зуміли побачити перспективи розвитку традиційної народної вишивки й у руслі народних традицій створюють суто сучасні вироби: тематичні рушники, панно, серветки, скатерки, комплекти сучасного жіночого одягу, чоловічі сорочки. Кращі зразки вишивок зберігаються в колекціях музею українського народного декоративного мистецтва (м. Київ), Чернігівського історичного музею ім. В. Тарновського, Ніжинського краєзнавчого музею [6]. Усі ці роботи є цінним підґрунтям для подальших досліджень.

Мета статті полягає в аналізі художньо-стилістичних особливостей традиційної народної вишивки Чернігівщини з метою їх достовірного збереження, переосмислення і пошуку

можливостей втілення в сучасних продуктах.

Виклад основного матеріалу. Етнологи припускають, що традиція вишивати речі на території України зародилась давно. Проте, нажаль із-за недовговічності матеріалів, стародавні вишиті речі майже не збереглися. Знайдені фрагменти вишивки на дорогих тканинах, оздоблені переважно золотими і срібними нитками, знайомлять нас із орнаментами Київської Русі. Це переважно церковні речі. Прикрашати свій одяг і предмети побуту вишуканими вишивками шовковими нитками іноземного виробництва мали змогу лише багаті люди. Прості ж люди вишивали лляними нитками по домотканому полотну. Тому пам'ятки української народної вишивки збереглися лише за кілька останніх століть – починаючи з кінця XVIII – початку XIX ст., і насамперед завдяки тому, що погляд на них як на витвори мистецтва утвердився лише у 80-90 роках XIX ст. Саме з цього часу прогресивні діячі культури, художники, земські працівники починають цікавитись ними і колекціонувати їх в музеях і приватних зібраннях [6].

Вишивка для наших пращурів мала функцію не лише естетичну, а й була оберегом, а подекуди й родовими знаками, самі візерунки мали сакральне значення, були кодами давніх вірувань. Наші предки століттями розробляли орнаменти та техніки вишивання, які дбайливо передавались від покоління до покоління.

У XVII-XVIII століттях простежується розвиток вишивки двома напрямками, коли коштовна вишивка прикрашала побут еліти суспільства, культові речі, а народна виконувалась все тими ж лляними нитками. Різниця вона також і мотивами. Для першої групи характерними є рослинні, для другої – геометричні.

У XIX столітті такий розподіл зберігався, але відбулися деякі зміни: народна вишивка збагатилася новими матеріалами, як-от бавовняні тканини та заплоч, і рослинними орнаментами, запозиченими з вишивки козацької старшини. У дворянських маєтках з кінця XVIII ст. набула поширення вишивка бісером. XX століття в цілому характерне погіршенням якості вишивки. Всі ці процеси у розвитку вишивального мистецтва притаманні й Чернігівщині [2].

Техніки вишивання, які були поширені на Чернігівщині, можна розподілити на дві групи – лічильні та вільні. Лічильні виконувалися за лічбою ниток основи та піткання на тканинах з полотняним переплетенням, вільні – за попереднім малюнком на будь-яких тканинах. Найбільш характерними техніками для Чернігівщини є лічильна гладь, лиштва, вирізування, виколування, довбанка, набирування, качалочки і різноманітні мережки, в яких є колір (такі мережки отримали назву «чернігівське розшивання») [4].

Улюблена зараз багатьма техніка косий хрестик не відповідає стародавнім народним традиціям, оскільки вона стала популярною лише наприкінці XIX – початку XX ст. завдяки поширенню в друкованих виданнях простих схем натуралістичних квіткових композицій, що являли собою копії німецьких, італійських, голландських візерунків (хрестик називають «брокарівською або мильною» технікою). Проте, не варто зовсім відкидати орнаменти, вишиті хрестом, як джерело вивчення художньо-стилістичних особливостей традиційної вишивки, оскільки вони нерідко будувались на основі стародавніх орнаментів, що раніше вишивались іншими, традиційними рахунковими техніками і в традиційних кольорах, а пізніше були переведені в хрестик.

Традиційні вишивки Чернігівщини прості і чіткі за композицією. Дуже поширеними були мотиви дерева життя, берегині, птахів. Ці мотиви присутні на речах домашнього вжитку: скатертинах, наволочках, хустках та рушниках. Геометричні мотиви були популярними, бо вишивка прийшла після ткацтва. Саме для ткацтва характерне оздоблення геометричними фігурами. Геометрія перейшла на вишивку і була домінантною досить довго – прямі і ламані горизонтальні і вертикальні лінії, зигзаги, меандр (що означали землю і воду), перетинаючись лінії утворюють сітчасті візерунки, квадрати, прямокутники, ромби. Ромб у найрізноманітніших модифікаціях є найпопулярнішим елементом геометричного орнаменту, він символізує благополуччя, родючість, саме життя. Популярними є і мотив хреста (прямий, косий, монограмний, свастика) як «печать вічного життя», мотиви «зірки» і «рожі».

Лише на початку XX століття в орнаментах з'явилися квіти і набули масового поширення. Стилiзовані геометризовані рослинні орнаменти почали впевнено переважати («гвоздики», «калина», «хміль», «береза», «дубовий лист», «сосонки», «виноград»). Тваринні орнаменти були не дуже популярними, хоча на чернігівських рушниках XVIII-XIX ст. є геральдичні тварини, наприклад, стилізовані лев, двоголовий орел і птах сирина. Найскладнішою композиційною схемою на рушниках є різноманітні

варіанти букета, дерева життя (вазона, світового дерева) з додаванням дрібних елементів по усьому полю та широке обрамлення уздовж усіх країв [3].

Барви народної вишивки Чернігівського краю дуже стримані. Для Чернігівщини до початку 1960-х років були характерні вишивки білими або червоними та чорними, інколи з невеликим вкрапленням синіх ниток (чорним і синім користувалися дуже економно). Сорочки вишивали здебільшого білими нитками лічильними техніками. У південних районах нитки підфарбовували в сірий, синюватий колір, у південно-східних – у коричневий. На Поліссі поряд з білими вишивками дуже поширеними були червоні. Часто на одній сорочці біля полика шили червоні орнаменти, на підпліччі – білі.

У XIX столітті на Чернігівщині використовували нитки не яскраво-червоного, а вишневого кольору. Найтипівшим для північно-східної Чернігівщини у вишивці на сорочках було поєднання вишневого і чорного кольорів, вишневого і сивого (світло-сірого), іноді разом з білим, вишневого та білого; також одним тільки вишневим кольором і «білим по білому» [5].

У вишивках Щорського, Корюківського, Семенівського районів, де чи не найбільше з-поміж усіх районів Чернігівщини була поширена техніка набирування, орнаменти, виконані нею, мають поєднання червоного, білого і чорного кольорів. У Новгород-Сіверському районі білими та червоними нитками вишивали узори лічильною гладдю.

Побутували на Сіверщині і речі, які були вишиті майже винятково червоними нитками. У вишивці на рушниках значного поширення набуло використання ниток червоного, червоного у поєднанні з синім, рідше з чорним кольором. Білі вишивки на рушниках характерні для Срібнянського, Талалаївського, Прилуцького, Ічнянського, Куликівського районів. Поширені вони і в інших районах, але у поєднанні з орнаментами, виконаними червоними і чорними нитками [2].

З початку XX століття поєднання червоного та чорного кольорів стало пануючим на Чернігівщині, у першу чергу, у вишивці хрестиком.

Після одягу рушник є найдавнішим побутовим предметом у хаті. Він відомий корінному населенню нашої країни ще з дохристиянських часів.

Найхарактернішими для Чернігівщини є так звані рушники «на смугах» – ткани. Смуги на них бувають червоно-білі, різної ширини, і по-різному скомбіновані в окремі групи, які ритмічно чергуються між собою. Ареал їхнього поширення – переважно Центральна Чернігівщина та її південно-східні райони (Чернігівський, Куликівський, Борзнянський, Ніжинський, Носівський, Бобровицький, Козелецький, Остерський, Ічнянський). Так само побутували рушники трохи іншої композиції, у яких не рівні смуги, а дещо складніші, вони доповнені пунктирними лініями у вигляді цеглинок чи різноманітних зубців. Це перебірне тканина відоме під назвою «на мороках» [2].

У всьому українському Поліссі побутував рушник вузький і довгий, перекатний вузькими густими поперечниками – смужками з архаїчними орнаментами на кінцях, відомими як журавлі та козаки. Дослідники народної творчості називають такі антропоморфні фігурки богинею Макошею, охоронницею роду і дому. На Чернігівщині такі рушники є по багатьох селах Новгород-Сіверського та Семенівського районів. Ткалися вони у біло-червоно-чорних кольорах і ними прикрашався довгий ряд образів на покуті.

Пізніше рушники стали вишивати значно менше. Розкішні барокові «дерева життя» з часом трансформувалися у невеличкі букетики на самих тільки кінцях рушника, вишиті різнокольоровими нитками в техніці художньої гладі по мальованому. А вже після Другої світової війни масово з'явився в українських будинках коленкоровий рушник, вишитий зовсім бідненько – стебловим або ланцюговим стібком тільки по контуру мальованого рослинного узору. Різнобарвні нитки усіх кольорів веселки, якими вишивали з середини XX століття, не відповідають давнім традиціям Чернігівщини.

Висновки. Отже, тільки глибоке знання і розуміння справжніх, а не псевдонародних, традицій вишивки рідного регіону може бути міцним ґрунтом для грамотної дизайнерської стилізації будь-яких сучасних продуктів – одягу, аксесуарів, домашнього текстилю, будь-яких продуктів графічного дизайну (патернів, поліграфії, логотипів і фірмового стилю, веб-дизайну, рекламної продукції тощо), тобто в усіх зображеннях, які нас оточують. Це буде достойним продовженням традицій у сучасній культурі XXI століття.

Список використаних джерел:

1. Зайченко В. Вишивка козацької старшини XVII-XVIII ст. Техніки. Київ, 2006. 128 с.
2. Зайченко В. Вишивка Чернігівщини. Київ, 2019. 208 с.
3. Зайченко В. Вишивка Чернігівщини. Рушники. Київ, 2018. 256 с.
4. Кара-Васильєва Т.В. Історія української вишивки. Київ, 2008. 464 с.
5. Олещенко А. Білим по білому. Які вишиванки традиційні для Менщини і Чернігівщини.

URL: <https://susidy.city/blogs/40996/bilim-po-bilomu-yaki-vishivanki-tradicijni-dlya-menschini-i-chernigivschini> (дата звернення 11.03.2021)

Тищенко Н.П. Вишивка. *Офіційний сайт Чернігівського обласного центру народної творчості.*

URL: <http://onmckim.com.ua/publ/1-1-0-2> (дата звернення 11.03.2021)